

5. ДАМО. – Ф.122. – Оп.1. – Спр.25. – Арк. 15, 55.
6. ДАМО. – Ф.122. – Оп.1. – Спр.38. – Арк.8.
7. ДАМО. – Ф.122. – Оп.1. – Спр.40. – Арк. 8, 20, 27, 110.
8. ДАМО. – Ф.122. – Оп.1. – Спр.46. – Арк. 48.
9. ДАМО. – Ф.122. – Оп.1. – Спр.80. – Арк. 10, 11, 118.
10. ДАМО. – Ф.122. – Оп.1. – Спр.45. – Арк.9.
11. ДАМО. – Ф.124. – Оп.1. – Спр.10. – Арк. 49-50, 59-62, 65, 94, 103.
12. ДАМО. – Ф.124. – Оп.1. – Спр.40. – Арк.57.
13. ДАМО. – Ф.229. – Оп.1. – Спр.782. – Арк.2.
14. ДАМО. – Ф.229. – Оп.4. – Спр. 288. – Арк.1, 3, 6, 7, 39.

УДК 371.315

К.С. Матвєєва

В.О. СУХОМЛИНСЬКИЙ ПРО ЗНАЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК В УЧНІВ І ПЕДАГОГІВ

У статті розглянуто погляди В.О. Сухомлинського на роль формування професійних навичок в учителів у процесі підвищення їх педагогічної культури, а також на значення формування різних навичок у школярів з позиції його загально педагогічних поглядів.

The article discussed the views of VO Suhomlinskogo role in the formation of professional skills of teachers in improving their educational culture, and also the importance of formation of different skills in students from the general teaching of his views.

У більшості досліджень останніх років, присвячених різним аспектам теоретичної та практичної педагогічної спадщини В.О. Сухомлинського, досить рідко згадується про його оцінювання значення формування навичок як в учнів, так і у педагогів. Можливо, це тому, що саме поняття «навички» у В.О.Сухомлинського зустрічається нечасто, а його переважно розглядають, як творця інноваційної педагогічної системи, яка ґрунтується на гуманістичних формах та методах виховання, на визнанні особистості дитини вищою цінністю навчального процесу. Разом із тим, В.О. Сухомлинський приділяв чимало уваги методиці навчання і виховання, розглядав вимоги до педагогічної культури вчителів. У цьому контексті він вказував на необхідність вироблення в учнів і викладачів певних умінь і навичок, необхідних для ефективної організації навчального процесу. На жаль, ця сторона педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського, особливо щодо формування навичок, до цих пір не знайшла повноцінного відображення в педагогічних дослідженнях.

У подібній ситуації представляється цікавим розглянути ту роль, яку видатний український педагог-новатор відводив формуванню навичок як у викладачів, так і в учнів.

На жаль, спеціальних досліджень, в яких розглядаються погляди В.О.Сухомлинського на роль формування навичок у викладачів та учнів, практично не існує. Однак ряд авторів (М. Антонєць, А.М. Богуш, Л.С. Бондар, С.С. Вітвицька, Є.П. Голобородько, В.О. Кравцов, В. Олійник та ін.) розглядає цю проблему в контексті впливу педагогічних ідей В.О. Сухомлинського на розвиток професійно-педагогічної компетентності та культури вчителів.

Інші дослідники звертають увагу на ті вміння і, відповідно, навички, які, на думку В.О. Сухомлинського, повинні бути сформовані у дітей у процесі вивчення ними рідної мови (А.М. Богуш, Л.І. Мамчур, С.О. Падалка, М.І.Пентилюк, С.Х. Чавлварова та ін.). Разом з тим, В. Буряк [2] і Л. І. Мамчур [5] підкреслюють, що В.О. Сухомлинський одним із перших у вітчизняній педагогічній науці звернув увагу на необхідність формування у викладачів і школярів інтелектуальних умінь і навичок. Г. Кловак [4] і В.І. Шуляр [10] відзначають, що

видатний педагог значно підкреслював необхідність вироблення в учнів і педагогів навичок самостійної роботи з літературними джерелами.

Поняття «навички» у вітчизняній педагогіці отримало широке розповсюдження з 20-х р. ХХ століття, що було пов'язано з новими підходами до організації навчання у знову створеній т.зв. «Єдиній трудовій школі». З ряду певних обставин воно стало рідше використовуватися в педагогічній сфері в 90-ті р., Але останнім часом знову знайшло широке розповсюдження. Зустрічається це поняття, хоча й не дуже часто, і в працях В.О.Сухомлинського. Однак, перш ніж перейти безпосередньо до аналізу проблеми, яка розглядається в статті необхідно відзначити, що навички, – це не просто педагогічний і психологічний термін. Це поняття несе в собі й певний підтекст, пов'язаний з різними поглядами на основні завдання та способи формування людської особистості, в тому числі і в процесі навчання. Без розгляду подібного підтексту важко повністю оцінити причини порівняно рідкого вживання поняття «навички» в педагогічних роботах В.О.Сухомлинського.

Широке використання поняття «навички» у вітчизняній психологічній та педагогічній літературі протягом більшої частини ХХ ст. було прямо пов'язане з теорією І. П. Павлова про формування умовних рефлексів у тварин шляхом неодноразового повторення вправ. Подібна ідея була використана стосовно формування людської особистості і в ній домінувало положення, згідно з яким «психіка людини, і в першу чергу її свідомість, – результат суспільно-трудова діяльності людини...» [7: 11]. А так, як будь-яка успішна трудова діяльність без формування у людини відповідних навичок неможлива, то до цього психолого-педагогічного феномену приділялася значна увага. Відомий вітчизняний психолог С. Л. Рубінштейн трактував «навички» як «автоматизовані компоненти свідомої дії людини, що виробляються у процесі її виконання» [6: 28]. Що ж стосується більшості інших філософських та психологічних вчень, що існували в ХІХ – ХХ ст., то в їх антропологічних уявленнях виробленим (відпрацьованим) навичкам, як фактору формування людської особистості, приділялося набагато менше уваги. Слід відразу зазначити, що навички безпосередньо пов'язані з вміннями. Іноді навички навіть називають «автоматизованими вміннями». Тому коли в текстах В.О. Сухомлинського згадується про вироблення в учнів і педагогів різних вмінь, то майже завжди мається на увазі і поступове формування у них відповідних навичок.

Новаторська педагогічна теорія В.О. Сухомлинського, включала в себе не тільки інноваційні дидактичні форми і методи, але і, в першу чергу, нові гуманістичні підходи до виховання школярів. Сам він у відомій праці «Слово рідної мови» писав про викладання української мови: «... це не просто передача знань, практичних умінь, навичок. Це передусім виховання. Виховання розуму, формування думки, копітка різьба й ліплення найтонших рис духовного обличчя людини» [9: 1]. Схожі думки про домінування в школі гуманного виховання над простим формальним навчанням є і в інших роботах В.О.Сухомлинського, наприклад, у книзі «Розмова з молодим директором школи». Тут автор стверджує, що «навчання – це насамперед взаємовідносини між людьми, обмін духовними цінностями, взаємна віддача сердечної доброти, співчуття. Усе шкільне життя повинно бути пройняте духом гуманності» [1: 16].

Таким чином можна стверджувати, що загальноосвітнє шкільне навчання, особливо вивчення української мови, було для В. О. Сухомлинського не самоціллю, але, головним чином, інструментом формування особистості школяра з високою духовністю. При цьому дуже важливу роль повинно було грати правильно обране педагогічне спілкування між учителем і учнем, тобто обидва вони, особливо викладач, повинні формувати у себе комунікативні якості.

Грунтуючись на цих постулатах, можна припустити, що ставлення В.О.Сухомлинського до значущості формування навичок у процесі навчання було обумовлено такими основними факторами:

- автор визнавав необхідність вироблення відповідних навичок як в учнів, так і у викладачів (що цілком відповідало загальній спрямованості педагогічної науки тих років), але не вважав цю задачу самодостатньою і однією з найважливіших у шкільному освітньому процесі. Такий формальний підхід до навчання В.О. Сухомлинський називав «абсурдом» [1: 16]. Цим, можливо, і пояснюється той факт, що згадки про навички в його роботах зустрічаються досить рідко;
- по відношенню до школярів особливу увагу В.О. Сухомлинський приділяв формуванню у них навичок читання та письма на рідній мові, оскільки саме цей предмет він вважав найважливішим у шкільній освіті, так як знання рідної мови прилучає людину до національної культури та формує у неї високі духовні якості; – крім того, на думку цього відомого педагога, у школярів необхідно було виробляти навички, що сприяють розвитку їх інтелекту (навички самостійної роботи з книгами і т.п.);
- найважливішими навичками для педагогів В.О. Сухомлинський вважав комунікативні навички, оскільки на основі процесу педагогічного спілкування він будував всю свою теорію виховання і навчання в цілому.

Звернемося спочатку до тих навичок, які, на думку В.О. Сухомлинського, необхідно формувати у школярів. Їх можна умовно розділити на дві групи. Перша з цих груп пов'язана з формуванням навичок читання і письма українською мовою. Л. І. Мамчур [5] відзначає, що у своїй монографії «Павлицька середня школа» В.О. Сухомлинським була запропонована струнка система вироблення в учнів відповідних умінь і навичок читання та письма в процесі всього шкільного навчання залежно від їх перебування в різних класах: від молодших до старших. «До свідомого засвоєння правил слід привчати дітей молодших класів. З часом у середніх та старших класах у них утворюється така єдність знань і вмінь, коли знання настільки глибоко трансформуються в уміння, що в їх використанні з'являється певний автоматизм – учень набуває навичок писати грамотно...» [5: 36].

Друга група навичок, які необхідно формувати в учнів, включає інтелектуальні навички, пов'язані з формами і методами мислення. В іншій своїй книзі, – «Розмова з молодим директором школи», яка вже згадувалася вище, – В.О. Сухомлинський перераховує найважливіші на його погляд вміння, якими повинен оволодіти учень до часу закінчення середньої школи. Можна з впевненістю припустити, що деякі з цих умінь за період всього шкільного курсу поступово стають автоматизованими, тобто трансформуються в навички. Серед них, зокрема, можна виділити наступні вміння:

- висловлювати думку про побачене, спостереження, зроблене;
- виділяти логічно закінчені частини прочитаного і встановлювати взаємозв'язки і взаємозалежності між ними;
- слухати вчителя і одночасно конспектувати зміст його розповіді;
- читати текст, слухаючи інструктаж учителя про роботу над текстом, над його складовими частинами [5: 39].

До тієї ж групи інтелектуальних навичок, якими повинен оволодіти учень, відносяться і комунікативні навички, а також навички самостійної роботи з книгами [8: 284]. М.І. Пентилюк [7: 120] зазначає, що В.О. Сухомлинський підкреслював тісний взаємозв'язок між рівнем сформованості у школярів комунікативних навичок та їх можливостями удосконалювати своє володіння рідною мовою. «Одним із важливих завдань у розвитку мовлення є завдання навчити дітей володіти комунікативними навичками, висловлювати свої думки точно, в логічній послідовності, у взаємозв'язку», – підкреслює автор [7: 130]. Звернемося тепер до тих найважливіших професійно-педагогічних навичок, якими, на думку В.О. Сухомлинського, повинні оволодіти вчителі. Як і у випадку з уміннями, необхідними школярам, автор нерідко говорить про уміння вчителів. Але ці вміння можуть також, причому процес цей відбувається досить швидко, трансформуватися в навички. Серед професійно-педагогічних навичок викладачів, розглянутих В.О. Сухомлинським, можна

виділити дві основні групи. Це навички, пов'язані з рівнем професійної майстерності вчителів та навички роботи керівника педагогічного колективу.

Уміння (і відповідні навички), необхідні шкільним учителям В.О.Сухомлинський розкривав через поняття педагогічної культури. До них, відповідно зі своєю теорією гуманістичного підходу до виховання і навчання через спілкування з дитиною, видатний український педагог відносив, перш за все, комунікативні вміння та навички:

- вміння слухати дитину, без чого, на думку В.О. Сухомлинського, неможливо самовиховання;
- вміння правильно підібрати слова та вираження власних думок у мові в процесі педагогічного спілкування;
- вміння стисло і зрозуміло висловлювати свої думки і т.п. [3: 26].

Дві останні якості, на думку В.О. Сухомлинського, вкрай необхідні педагогу, відіграють дуже важливу роль і в процесі навчання мови. Як зазначає А.М. Богущ, вони сприяють формуванню розвиваючого мовленнєвого середовища, яке, у свою чергу, представляє собою «потенційні можливості позитивного впливу різноманітних факторів у їх взаємодії на мовленнєвий розвиток дитини» [2: 22].

Крім того, В.О. Сухомлинський вважав, що вчителі повинні займатися дослідницькою педагогічною діяльністю, а базою для такої діяльності має стати їх постійна психолого-педагогічна самоосвіта, що, в свою чергу, вимагає навичок самостійної роботи з різними науковими та педагогічними інформаційними джерелами [8].

Свою увагу звертав видатний український педагог і на професійну діяльність керівників середніх загальноосвітніх навчальних закладів у сфері організації дослідної та експериментальної роботи вчителів. Керівник педагогічного колективу, на думку В.О. Сухомлинського, повинен у цьому подавати приклад всім іншим вчителям, тобто досконало володіти навичками дослідницької педагогічної діяльності. Безперечно, керівник повинен володіти також і високими комунікативними здібностями з урахуванням необхідності індивідуального підходу до кожного свого підлеглого.

В.О. Сухомлинський виділяв ще два найважливіших уміння (які поступово перетворюються в навички), володіння якими є обов'язковим для керівника педагогічного колективу:

- ведення журналу, в якому зазначаються і аналізуються всі конкретні педагогічні ситуації, що виникають в навчальному закладі;
- аналіз статистичної інформації про діяльність навчального закладу [4: 8].

Підсумовуючи вищесказане, можна зробити наступні висновки: В.О.Сухомлинський визнавав необхідність і користь формування певних навичок у школярів і вчителів, але вважав цю задачу чисто допоміжною, яка сприяє формуванню високодуховної особистості людини.

Відповідно до своєї теорії гуманістичного виховання В.О.Сухомлинський звертався, перш за все, до інтелектуальних умінь і навичок (комунікативних та ін.), які виховували духовність в учнів і забезпечували подібне виховання з боку педагогів. Особливу увагу видатний український педагог приділяв формуванню у школярів навичок володіння рідною мовою.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Антоненко М. Погляди В.О.Сухомлинського на процес шкільного навчання // Рідна школа. – 2002. – №5. – С. 16–18.
2. Богущ А.М. Вплив мовленнєвого середовища на розвиток особистості дитини // Науковий вісник Миколаївського державного університету. Педагогічні науки. Вип.8. – Миколаїв: МДУ, 2004. – С. 21–25.
3. Буряк В. Питання педагогічної майстерності в теорії і практиці В.О.Сухомлинського // Рідна школа. – 2004. – №3. – С. 3–7.
4. Вітвицька С.С. Культура вчителя в системі педагогічних поглядів В.О.Сухомлинського // Педагогіка і психологія. – 2004. – №2. – С. 24–30.

5. Кловак Г. Педагогічне керівництво колективною дослідницькою діяльністю вчителів у творчій спадщині В.О.Сухомлинського // Початкова школа. – 2003. – №10. – С. 5–10.
6. Мамчур Л.І. Принципи навчання рідної мови в методичній системі В.О.Сухомлинського // Педагогіка і психологія. – 1998. – №3. – С. 31–42.
7. Пентилюк М.І. Спадщина В.Сухомлинського в контексті сучасної лінгводидактики // Науковий вісник Миколаївського державного університету. Педагогічні науки. Вип.8. – Миколаїв: МДУ, 2004. – С. 127–132.
8. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – В 2 т. – Т.2. – М., 1989. – 387 с.
9. Слостенин В.А., Каширин В.П. Педагогика и психология – М.: «Академия», 2001. – 480 с.
10. Сухомлинський В.О. Павлівська середня школа // В.О. Сухомлинський. Вибрані твори в 5-ти томах. – Т.4. – К.:Рад.школа, 1977. – С. 7–390.
11. Сухомлинський В.О. Слово рідної мови // Українська мова і література в школі. – 1968. – №12. – С. 1–10.
12. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям // Вибрані твори в 5-ти т. – Т.3.– К.: «Рад. школа», 1977. – 670 с.
13. Сухомлинський В.О. Развитие индивидуальных способностей и наклонностей учащихся. – «Сов. педагогика», 1962. – № 12. – С. 24–34.
14. Шуляр В.І. Про систему вивчення спадщини В.О. Сухомлинського майбутніми словесниками // Науковий вісник Миколаївського державного університету. Педагогічні науки. Вип.8. – Миколаїв: МДУ, 2004. – С. 172–175.

УДК 378:165.742

А.В. Міняйлова

ГУМАНІСТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ОСВІТИ ХХ СТ.

У статті проаналізовано стан розробленості проблем гуманістичного виховання особистості в українській педагогічній науці ХХ ст., розкрито основні положення гуманістичної педагогічної системи В. Сухомлинського.

The state of developing the problems of personality's humanistic upbringing in Ukrainian Pedagogical Science (XX century) is analyzed in the article. The main points of Sukhomlynsky's humanistic pedagogical system are discovered.

Постановка проблеми. Реалізація концепції гуманізації національної освіти України, окресленої в офіційних нормативно-правових державних документах країни (Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті, Закон України «Про освіту» тощо), вимагає від сучасної вітчизняної педагогічної науки глибокого осмислення сутності гуманістичного виховання особистості і його ґрунтовного аналізу в історичному аспекті. Більш детального аналізу заслуговує педагогічна спадщина В. Сухомлинського як великого педагога-гуманіста, який присвятив свою педагогічну діяльність дослідженню проблем гуманістичної педагогіки. З цієї точки зору дана робота є досить актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми гуманістичного виховання в українській національній освіті в історичному аспекті розглянуті у роботах Г. Балла, І. Беха, І. Зязюна, С. Гончаренка, А. Капської, Н. Ничкало, Г. Пустовіта, М. Романенка, М. Стельмаховича, Б. Ступарика, О. Сухомлинської та ін. Педагогічна спадщина Сухомлинського стала об'єктом наукових досліджень багатьох вітчизняних і зарубіжних учених (О. Сухомлинська, М. Мухин, А. Кокеріль, Л. Милков, І. Остапйовський, І. Буєва, О. Сараєва, Г. Кондратенко, О. Рідкоус та ін.).

Метою даного дослідження є аналіз гуманістичного виховання особистості у педагогічній діяльності В.Сухомлинського в контексті української національної освіти ХХ ст.